

УДК 159.922.7

В. В. Бочелюк

аспірант кафедри практичної психології,
Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б,
e-mail: vitalik.ps@mail.ru

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК НАПРЯМ КОРЕКЦІЇ
ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ**

Стаття присвячена аналізу ефективності соціально-психологічного тренінгу як напрямку корекційної роботи психологів з віктимними дівчатами підліткового віку. В роботі визначено структуру тренінгу, розкрито механізми проведення тренінгових занять, обґрунтовано результативність корекції віктимної поведінки дівчат-підлітків.

Ключові слова: віктимність, віктимна поведінка, корекція, підлітковий вік, тренінг

Постановка проблеми. Напружена нестійка обстановка, що склалася в даний час в нашому суспільстві, обумовлює зростання різних відхилень в особистісному розвитку і поведінці підлітків. Серед них особливу тривогу викликає не тільки відчуженість, підвищена тривожність, духовна спустошеність дітей, але і їхній цинізм, жорстокість, агресивність та віктимність. Найбільш гостро цей процес виявляється в підлітковому віці.

Зростання віктимних тенденцій у підлітковому середовищі відображає одну з найгостріших соціальних проблем сучасного суспільства. Становлення особистості в онтогенезі визначається впливом зовнішніх і внутрішніх факторів і умов. Зміна цих факторів не завжди призводить до необхідних результатів. Трансформація зовнішніх умов відображається у процесі формування особистості підлітка. Одним з таких наслідків є поява віктимної поведінки у підлітків.

Проблема в тому, що відсутній взаємозв'язок між відношенням соціуму до віктимності підлітків і обумовленості детермінант проявів віктимної поведінки, в розрізненості теоретико-методологічних підходів до вивчення сучасних науково обґрунтованих психологічних методів корекції віктимної поведінки. Тому вивчення віктимної поведінки підлітків, яка зачіпає суспільство в цілому, викликає науково-практичний інтерес психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Російськими авторами В. В. Занковим, С. А. Белічевою, А. К. Осницьким, Л. А. Петровською, В. Г. Степановим, було запропоновано безліч визначень віктимної поведінки, жодне з яких не може бути визнано вичерпним і загальнозживаним. В той же час багато вітчизняних авторів розводять поняття віктимної поведінки особистості, як специфічної форми поведінки, і віктимності, як психологічної властивості особистості.

Віктимність вітчизняними науковцями Т. І. Вишинською, Н. О. Голишкіною, І. С. Шевченко розглядається як певна підструктура, що є компонентом складнішої структури психічних властивостей особистості [6]. Зазначимо, що віктимна поведінка завдає шкоди об'єктам нападу, а також заподіює фізичну шкоду оточуючим або викликає у них негативні переживання, стан напруженості, страху, пригніченості.

Так, А. К. Осницький відзначає, що похідне від підвищеної стомлюваності учнів старших класів — дратівливість. В стані стомлення підліток частіше проявляє упертість, частіше порушує правила поведінки, поступає на зло, наперекір іншим людям, відповідає грубістю [5].

Слід відзначити декілька напрямків наукових пошуків, в межах яких ученим вдалося отримати конкретні результати. Зокрема, у науковій літературі знайшли розкриття питання, які стосуються причин виникнення у дівчат підліткового віку віктимної поведінки (І. Д. Бех, С. І. Болтівець, О. В. Землянська), явищ важковиховуваності та їхнього зв'язку з правопорушеннями (С. А. Беличева, А. І. Долгова, Є. В. Заїка, О. В. Киричук), шляхів пошуку психокорекції відхилень девіантної поведінки особистості та особливості корекційної роботи з підлітками (І. Доллард, М. Раттер, Й. Толман, І. В. Козубовська, В. М. Оржеховська).

Роль ранньої соціалізації при формуванні віктимогенних факторів розкрито в працях зарубіжних психологів Е. Бенаму, С. В. Ільїної, І. О. Невського. Психологічні особливості жертви було описано в дослідженнях російських науковців Ю. М. Атоняна, І. І. Маймачук, В. С. Минської, Н. М. Романова.

Особливо актуалізується аналіз проблеми віктимної поведінки дівчаток підліткового віку, яка є предметом достатньої кількості психологічних робіт як в нашій країні, так і за кордоном.

Мета статті — проаналізувати ефективність соціально-психологічного тренінгу як напрямку корекції віктимної поведінки дівчат-підлітків.

Сучасна корекційна педагогіка зазначає, що корекція — це «засіб подолання й послаблення психофізичних недоліків через формування життєво необхідних якостей у навчально-виховному процесі або різних видів діяльності учнів» [2, С. 72].

Як було зазначено у психологічному словнику, «спочатку поняття «корекція» (від лат. *correctio* — виправлення, поліпшення) розумілося як повне або часткове виправлення недоліків характеру і поведінки окремих дітей і застосовувалося для визначення соціально-педагогічного напрямку діяльності спеціалізованих закладів» [4, С. 67].

Російський психолог І. Д. Дубровіна розглядала корекційну діяльність шкільного психолога як діяльність з усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку й поведінці, схильності до залежності та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки [3].

З точки зору С. О. Бармаєва, корекція «визначається як: виправлення, часткове виправлення або змінення; виправлення, усунення, подолання недоліків чи порушень, вад психічного або фізичного розвитку; виправлення (часткове або повне) вад психічного або фізичного розвитку в дітей, порушення тієї чи іншої психічної функції в дорослих; активна робота практичного психолога чи інших спеціалістів, спрямована на подолання чи послаблення вад психічного або фізичного розвитку в дітей, порушення тієї чи іншої психічної функції в дорослих;... система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на забезпечення процесу й досягнення успішного результату в соціальному розвитку особистості» [1, С. 99].

З точки зору С. Г. Шебанової психокорекція — це метод комплексного психологічного впливу на мету, мотиви та структуру поведінки суб'єкта, а також на розвиток певних психічних функцій: пам'яті, уваги, мислення [8].

Головне завдання корекційної роботи психолога з віктимними дівчатами підліткового віку в умовах школи — це навчання та тренінг, метою якого є засвоєння нових навичок поведінки, спілкування, запам'ятання тощо.

Вітчизняним психологом Т. О. Ломовою було визначено види психокоригувальної роботи з віктимної поведінки підлітків: індивідуальне психокоригування; групове психокоригування, психотренінг; консультативна робота із сім'єю [5].

Психокорекційна робота з віктимними дівчатами-підлітками проводиться шкільним психологом з метою зниження проявів віктимності у підлітків і кращої їхньої адаптації до шкільного життя. Роботу в умовах школи бажано проводити окремо за різними паралелями учнів. Даний етап припускає індивідуальні заняття з підлітками для того, щоб ще більше не підвищувати прояви віктимності й дати можливість дівчатам звикнути до спілкування з психологом.

Опис соціально-психологічного тренінгу з корекції віктимної поведінки дівчат підліткового віку.

Корекція віктимності полягає у навчанні та самовдосконаленні людини через утворення безпосереднього життєвого досвіду в спеціально організованому груповому контексті за сприяння ведучого-психолога.

Мета тренінгу — допомогти дівчатам-підліткам переосмислити досвід власної віктимної поведінки через набуття навичок продуктивного мислення, оптимізацію мотивації, розвиток рефлексивних умінь.

Основні завдання тренінгу:

- подолання проявів віктимності у дівчат підліткового віку;
- діагностування проблемного поля і ставлення особистості до віктимної поведінки;
- рейтингове виділення тривожних ситуацій та визначення шляхів їх вирішення;
- розвиток особистісних якостей, які допомагають нейтралізувати переживання емоційного дискомфорту;
- оволодіння дівчатами-підлітками навичками самоконтролю власного емоційного стану;
- навчання раціонального та образного шляхів вирішення віктимних ситуацій, аналітичний розгляд тривоги і страхів;
- вироблення механізму самоаналізу та саморегулювання, оволодіння механізмами подолання віктимності шляхом обміну ідеями в групі.

Форма роботи — групова робота з дівчатами-підлітками 7-9-х класів.

До методів роботи психологів з психологічної корекції віктимної поведінки слід віднести: ігротерапію, проєктивний малюнок, психогімнастику, методи поведінкової корекції.

Очікувані результати: зниження проявів віктимності, підвищення самооцінки, розвиток комунікативних здібностей.

Тренінг охоплював наступні блоки: 1) діагностичний; 2) корекційний; 3) результативний (оцінка ефективності психокорекційного впливу).

I. Діагностичний етап

Мета: діагностика особливостей розвитку дівчат-підлітків; виявлення параметрів, що потребують корекції; формування загальної програми психокорекції.

II. Наставовний етап

Мета: викликати бажання у дівчат підліткового віку взаємодіяти та співпрацювати з психологом, внести зміни у своє життя; зняти стан агресії, страху, самотності; підвищити впевненість у собі й розкутість.

Наставовний етап припускає зняття стресу, напруженості та самотності в підлітка шляхом розслаблення, тобто опанування дітьми методів релаксації. Цей етап важливий також тим, що повинен установити повну й абсолютну довіру дівчинки-

підлітка до психолога, закріпити віру в те, що позитивні зміни в житті можливі й до них потрібно прагнути. І наступний важливий підсумок даного етапу — встановлення довіри та взаєморозуміння між членами групи, зняття емоційної напруженості дівчат-підлітків.

III. Корекційний етап

Мета — проведення занять з психокорекції віктимної поведінки дівчат підліткового віку.

Психокорекційна гра для підлітків використовується під час індивідуальної психокорекційної роботи або є основою тренінгу для групової роботи.

IV. Етап оцінки ефективності психокорекційного впливу

Мета — перевірка ефективності психокорекційного впливу.

Відзначимо, що в розробленому нами тренінгу структуру занять складають різноманітні процедури: 1) спостереження, груповий диспут, бесіда експериментатора з досліджуваними; 2) рольові ігри; 3) вправи діагностико-виконавчого характеру (активізація самосвідомості, актуалізація «Я-мотивацій», діагностика емоційної напруженості, навчання техніки саморегуляції й релаксації); 4) вправи активізації розумової діяльності (логічні завдання, завдання по розвитку вербального мислення); 5) вправи творчого характеру (рішення нестандартних проблем і творчих завдань на основі покрокової моделі ефективного рішення); 6) ведення щоденника.

Механізм ведення тренінгу. Розвивати компетентність подолання проявів віктимності допомагає механізм інтрапсихічних змін, який полягає у «феномені впливу міжособистісного поля на особистість учасників групи». Ще один механізм поєднання індивідуально-групового підходу забезпечує активну соціально-психологічну підготовку для вирішення проблем віктимної поведінки.

Форми і методи тренінгу обумовлюють особистісно-розвиваючу діяльність психолога, яка спрямована на розвиток у дівчат-підлітків спеціальних умінь та навичок щодо подолання проблемних ситуацій.

В процесі корекційної роботи використовуються наступні методи: ігровий (дидактична гра, контргра); дискусійний (аналіз ситуації, групова дискусія); невербальний (психогімнастика, проекція).

Умови роботи в групі. На ефективність тренінгу безпосередньо та опосередковано впливають наступні фактори фізичного та соціального середовища:

- організація ізолюваного приміщення та розміщення учасників по колу, за столами;
- технічне забезпечення кожного учасника ігровим набором елементів;
- склад групи добирається за результатами діагностики рівня тривожності, незалежно від виду тривоги;
- створення атмосфери довіри, психологічної безпеки та продуктивності у групі;
- досвід психолога як ведучого групового процесу;
- використання в основному авторитарного стилю ведення групи, заміна його на демократичний та безконтрольний згідно із ситуацією у групі;
- проблемна ситуація може розглядатися безпосередньо або опосередковано (закодовано);
- за необхідності додатково використовується індивідуальний розгляд проблемного поля;
- наявність стійкої мотивації, емоційна залучення у роботу.

Принципи роботи у тренінгу, які визнаються й дотримуються учасниками:

1) принцип «тут і зараз» зосереджує учасників на подіях, які відбуваються в цей час і в цій групі, та обмежує можливість учасників входити у сферу загальних суджень;

2) принцип «активності» передбачає реальне залучення кожного учасника до роботи;

3) принцип «конфіденційності» полягає у тому, що зміст спілкування й події, які відбуваються у групі, залишаються у межах групи;

4) принцип «персоніфікації висловлювань» передбачає вираження власної позиції, вживання суджень в особовій формі, формування власних ситуацій тривоги;

5) принцип «акцентування мови відчуттів» — увага на емоційних станах (своїх і партнерів);

6) принцип «щирості», насамперед, щодо самого себе;

7) принцип «усвідомлення проблем»;

8) принцип «реальності уявлень».

Методичні рекомендації з проведення тренінгу.

1. Тренінг складається із системи взаємопов'язаних занять.

2. В основі кожного заняття знаходиться психокорекційна гра, яка допомагає звільнитися від тривожних ситуацій і коригує проблемне поле віктимних дівчат-підлітків. Дана гра допомагає оволодіти механізмом вирішення проблемних ситуацій, механізмом звільнення від тривожності. Від заняття до заняття гра розвивається в дії.

3. До структури кожного заняття входить релаксаційний комплекс як засіб профілактики і боротьби зі стресами. Прийоми релаксації використовуються для гальмування агресивних реакцій, навіювання позитивних емоцій. Релаксація знімає емоційну напругу і дає можливість людині вільно думати і діяти, аналізуючи та вирішуючи власні проблеми, які викликають тривогу. Деякі релаксаційні комплекси поєднані з психогімнастикою та аутотренінгом.

4. До структури кожного заняття входять конкретні прийоми подолання агресивності. Тренування подумки, репетиція, доведення до абсурду, переформулювання завдання, виконання ролі, дихання, контроль голосу і жестів, приємний спогад, переорієнтація, кодування. Вони розширюють можливості учня за рахунок формування у нього умінь і навичок.

5. Кожного заняття проводиться рефлексія власних відчуттів та самооцінювання власного емоційного стану за допомогою «термостату», навчання прийомам оволодіння власними емоційними станами.

6. Під час заняття використовуються музичні записи з утилізації віктимності. Музика допомагає на підсвідомому рівні переробити й ліквідувати тривожні симптоми.

7. Проективні методичні малювання агресивних образів та їх переробка на не агресивні використовуються як додаткова фіксація зміни емоційного стану.

8. Проводяться індивідуальний та груповий аналіз власних дій, самоаналіз ефективності використання прийомів на кожному занятті.

9. Елементи психосинтезу допомагають усвідомити «власне Я». Це сприяє загальному розвитку особистості.

10. Вербалізація віктимних симптомів і відчуттів сприяє розвитку механізму самокорекції на свідомому рівні.

11. До заключної частини заняття входять самозвіти учасників.

Таким чином, ефективність використання тренінгових методів у психокорекційній роботі з віктимними дівчатами-підлітками залежить, в першу чергу, від дотримання всіх необхідних рекомендацій та чіткої структури тренінгового заняття.

Загалом, велика кількість різноманітних методів, які використовуються у соціально-психологічних тренінгах, повинна сприяти зниженню проявів віктимності у підлітків, але результативність проведення тренінгів не завжди залежить від кількості використаних методів, а скоріш за все, ця результативність залежить від бажання дівчат-підлітків змінитись та від досвідченості тренера.

Аналіз результатів тренінгової психокорекційної роботи психолога з віктимними дівчатами-підлітками.

Після проведення соціально-психологічного тренінгу зі зниження проявів віктимної поведінки у дівчат підліткового віку нами була проаналізована його результативність.

Зазначимо, що в тренінгових заняттях брало участь 20 дівчат підліткового віку, які навчалися в загальноосвітній школі м. Запоріжжя. Спілкування з віктимними підлітками на початку заняття було дуже скутим. У більшості дівчат зовсім не виникло бажання спілкуватись з тренером, а тим більше — розповісти про проблеми власного життя.

Після виконання кольорових малюнків на вільну тему було зазначено, що кольорова палітра малюнків в основному сіра, не яскрава, тобто емоційний фон даної групи підлітків потребує професійного втручання для його покращення. З аналізу малюнків було ясно, що вони тільки підтвердили рівень агресивності старшокласників, так як елемент діагностики малюнку — замальовування було дуже гостроконечним, виходило за контури малюнків.

Під час виконання третьої вправи (бесіди), ми намагались визначити ті фактори, що сприяють формуванню підвищеної віктимності як риси характеру, а також намагались визначити коло тих дорослих (що мають певне значення для дівчат), поява та дії яких викликають страх, тривожність, образу та формує віктимні прояви як захисний механізм.

Після проведення вправи «Подобається-не подобається», нами було виявлено переважання тих факторів і ситуацій, які не подобаються дівчатам-підліткам.

В процесі реалізації настановного етапу проведення тренінгу були проведені вправи, в процесі яких відбулося більш тісне знайомство між дівчатами, оскільки їхнє спілкування було зовсім неналагодженим. Але виявилось, що дівчата не зовсім готові до такого відкритого знайомства, тому їм була запропонована гра «Знайомство», малюнок «Моє ім'я», рухлива гра «Море хвилюється», вправа «Слухаємо себе», вправа «Подаруй усмішку».

Відмітимо, що після проведення ігрових процедур, значно покращився емоційний стан учасників тренінгу та бажання спілкуватись.

Після завершення тренінгових вправ нами була проведена бесіда, наскільки допоміг тренінг для вирішення ваших проблем, але результатом бесіди ми не дуже зраділи, тому що 10 (50%) учасників відповіли, що тренінг допоміг, але не настільки як вони очікували, 2 (10%) дівчинки вагались відповісти, а 8 (40%) відзначили, що тренінг можна було б і не проводити.

Наприкінці тренінгового дня дівчатам-підліткам було запропоновано комплекс релаксаційних вправ, який, насамперед, мав на меті зняття напруги та подолання комунікативних бар'єрів, а також навчання методом релаксації.

Після проведення соціально-психологічного тренінгу, ми можемо зробити висновок, що проведений одноразово тренінг не може кардинальним чином вплину-

ти на прояв віктимної поведінки, хоча, безумовно, певні позитивні результати ми можемо відзначити.

Відзначимо, що при побудові спілкування з віктимними дівчатами— підлітками слід урахувати їх індивідуально-типологічні особливості, що дозволить зробити взаємодію ефективною, продуктивною, безконфліктною. Психокорекційну роботу психолога необхідно здійснювати як цілісний, системно-організований процес.

Висновок. Таким чином, нами проаналізовано ефективність соціально-психологічного тренінгу як напряму корекції віктимної поведінки дівчат-підлітків. Доведено, що для більшої ефективності потрібні регулярні тренінгові заняття, можливо протягом навчального року, які б допомогли дівчатам підліткового віку розібратись з причинами появи віктимності й скорегувати її прояви.

Проведене дослідження дає матеріал для подальшого, більш глибокого вивчення віктимності й віктимної поведінки у міжособистісних відносинах, за умови додаткового вивчення індивідуально-вікових особливостей випробуваних.

Список використаних джерел та літератури

1. Бармаев С. А. Психологическая коррекция отклоняющегося поведения школьников/ С. А. Бармаев. — М.: ВЛАДОС, 1996.— 148 с.
2. Бойко В. В. Трудные характеры подростков: развитие, выявление, помощь/ В. В. Бойко.— СПб.: Союз, 2002.— 188 с.
3. Диагностическая и коррекционная работа школьного психолога / Под ред. И. В. Дубровиной. — М.: Академия, 1987. — 240 с.
4. Краткий психологический словарь/ [Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского].— Ростов н/ Д.: «Феникс», 1998. — С. 67.
5. Ломова Т. О. Методологічні основи та методичні процедури організації психокорекційної роботи з попередження агресивної поведінки підлітків / Т. О. Ломова // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — 2009. — т. VIII, ч. 8 — С. 137 — 144.
6. Методика та технологія профілактичної роботи з учнями з девіантною поведінкою / [Авторський колектив: Т. І. Вишинська, Н. О. Голишкіна, І. С. Шевченко]. — Кременчук: АВС, 2010. — 138 с.
7. Осницький А. К. Психологический анализ агрессивных проявлений учащихся/ А. К. Осницький // Семья и школа. — 1997. — № 7.— С. 12-17.
8. Шебанова С. Г. Коррекционная работа психолога / С. Г. Шебанова. — СПб.: Питер, 2002. — 112 с.

References

1. Barmaev S. A. Psikhologicheskaya korrektsiya otklonyayushchegosya povedeniya shkol'nykov/ S. A. Barmaev. — M.: VLADOS, 1996.— 148 s.
2. Boyko V. V. Trudnie kharakteri podrostkov: razvytye, viyavlenye, pomoshch'/ V. V. Boyko.— SPb.: Soyuz, 2002.— 188 s.
3. Dyagnostycheskaya y korrektsyonnaya rabota shkol'noho psikhologa / Pod red. Y. V. Dubrovynoy. — M.: Akademyya, 1987. — 240 s.
4. Kratkyu psikhologicheskyy slovar'/ [Pod obshch. red. A. V. Petrovskoho, M. H. Yaroshevskoho].— Rostov n/ D.: «Fenyks», 1998. — S. 67.
5. Lomova T. O. Metodolohichni osnovy ta metodychni protsedury orhanizatsiyi psikhokorektsiyanoi roboty z poperedzhennya ahresyvnoyi povedinky pidlitkiv / T. O. Lomova // Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psikhologiyi im. H. S. Kostyuka APN Ukrainy. — 2009. — t. VIII, chast. 8 — S. 137 — 144.
6. Metodyka ta tekhnolohiya profilaktychnoyi roboty z uchnyamy z deviantnoyu povedinkoyu / [Avtors'kyu kolektyv: T. I. Vyshyns'ka, N. O. Holyshkina, I. S. Shevchenko]. — Kremenchuk: AVS, 2010. — 138 s.
7. Osnytskyu A. K. Psikhologicheskyy analiz ahresyvnykh proyavleniy uchashchyhhsya/ A. K. Osnytskyu // Sem'ya y shkola. — 1997. — № 7.— S.12-17.
8. Shebanova S. H. Korektsyonnaya robota psikhologa / S. H. Shebanova. — SPb.: Pyter, 2002. — 112 s.

В. В. Бочелюк

аспірант кафедри практичної психології
Класический приватный университет, г. Запорожье

**СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ТРЕНИНГ КАК НАПРАВЛЕНИЕ
КОРРЕКЦІЇ ВИКТИМНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕВУШЕК-ПОДРОСТКОВ****Резюме**

Статья посвящена анализу эффективности социально-психологического тренинга как направления работы психологов с виктимными девушками-подростками. В работе обоснована структура тренинга, выявлены механизмы проведения тренинговых занятий, определена результативность коррекции виктимного поведения девушек подросткового возраста.

Ключевые слова: виктимность, виктимное поведение, коррекция, подростковый возраст, тренинг.

V. Bochelyuk

Postgraduate Department of Applied Psychology
Classic Private University, Zaporozhye

**SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL TRAINING AS A TREND CORRECTION
PROVOCATIVE BEHAVIOR OF ADOLESCENT GIRLS****Abstract**

The article analyzes the effectiveness of social and psychological training as remedial work directly psychologists victim adolescent girls. The article defined the structure of the training, the mechanisms of conducting training sessions, proved the effectiveness of the correction of victim behavior of adolescent girls. The purpose of the article — to analyze the effectiveness of social— psychological training as a direct correction of victim behavior of adolescent girls. Correction of victimization is teaching and learning through the creation of direct human experiences in a specially organized group context, with the assistance of a leading psychologist. The training goal — to help teenage girls to rethink their own experience of victim behavior through the acquisition of productive thinking skills, motivation optimization, the development of reflective skills. We have analyzed the effectiveness of social— psychological training as a direct correction of provocative behavior of adolescent girls. It is proved that for greater efficiency need regular training sessions as possible during the school year that would help teenage girls deal with the causes of the emergence and victimization to be corrected its manifestations. This study provides material for further and deeper study victimization and victim behavior in interpersonal relationships, provided further examination of individual age-appropriate subjects.

Keywords: victimization, victim behavior, correction, teens, training.

Стаття надійшла до редакції 7.09.2013